

Sürdürülebilir Kalkınma ve Etkileri

Prof. Dr. Türkel Minibaş

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

1960'ların ortalarından itibaren verimlilikle birlikte karların artış hızındaki düşme netleşmeye başlamıştır. Sermaye birikiminin daralması anlamına gelen bu gelişmeyle birlikte kapitalist sistem yüzyılın en uzun süreli kriz dalgasına girmiştir. Krizin çekirdeğinde sermaye birikimi yetersizliği yattığından, krizin aşılması **sermayenin özgürleşmesini; yani en çabuk ve en kolay nemalanacağı alana girip çıkabilme olanaklarının yaratılmasını; yani küreselleşmesini** gündeme getirmiştir. Böylelikle sermaye, ulusötesi nitelik kazanmıştır. Bu nedenle de yatırım ve üretim kararlarında geçmişe göre daha kısa dönemli rasyonellik peşindedir.

Geleceği yok varsayan bu rasyonellik, kaynakların sömürülmesini ülke ve kıta ölçeğinden dünya ölçeğinde sömürüye taşımıştır. Gelecek kuşakların geleceğinin sermayenin bugünkü krizini aşmak için kullanılması anlamına gelen bu gelişme "sürdürülebilir kalkınma" tartışmasını gündeme getirmiştir. En çok kabul gören tanımlardan biri olan OECD (2001a:13)'nin tanımına göre sürdürülebilir kalkınma günümüz kuşaklarının gereksinimlerinin gelecek kuşakların gereksinimlerinin karşılanmasında ödün verilmeden gerçekleştirilmesidir.

Ne var ki, 1992'deki Rio Zirvesi'nde uluslararası düzlemde kabuledilen "sürdürülebilir kalkınma" kavramı doğrultusunda politika üretilmesinin olanaksızlığı 1994'te sonlanan Uruguay Roundu (1986-1994)'nin anlaşmalarıyla ortaya çıkmıştır. Zira sermayenin ulusötesi nitelik kazanmasıyla birlikte farklı ülkelerdeki düşük maliyetle ulaşılabilir hammadde, enerji, maden ve doğal kaynakları, yine farklı ülkelerdeki ucuz ve nitelikli emekle buluşturma olanağı yakalanmıştır. Pazar ekonomisi nedeniyle kamunun ekonomideki etkinliği azaldığından seçilen yatırım alanında devletin kontrol erkini kullanması da söz konusu değildir. Anlaşılacağı üzere bu, üretim kaynaklarının ürün ve gelirin paylaşımında sermayenin çıkarlarının esas alındığı bir üretim biçimidir.

Kısacası, sürdürülebilir kalkınmanın amacı tanımlananın ötesine taşmış; maksimum kar hedefi için kaynakların sürdürülebilirliği şekline dönüşmüştür. Doğal kaynaklar, madenler, SİT alanları, ören beldeleri ölçülebildikleri; başka bir deyişle fiyatlandırılabilir oldukları ölçüde varlıklarını koruyabilmektedirler. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma, Türkiye gibi azgelişmiş ülkeler için kaynakları el verdiği sürece sürdürülebilir, Arjantin örneğinde olduğu gibi kaynakların bitmesiyle sürdürülebilirliğin de sonlanacağı bir kalkınma biçimi haline gelmektedir.

Öte yandan sermayenin özgürleşebilmesi devletin müdahaleci ve koruyucu kimliğinden çıkarak ekonomideki yerini piyasa mekanizmasına bırakmasına bağlıdır. Başka bir deyişle artık devlet:

- üretim ve fiyat mekanizmasındaki belirleyiciliğinden;
- yerli sermayeyi çeşitli teşviklerle yabancı sermayeye karşı korumaktan;
- ülke kalkınmasına pozitif katkı sağlaması için firmalara ucuz girdi sağlamaktan;
- yabancı sermaye girişini kontrol etmek için sermayenin üretime geçeceği sektörleri belirlemekten;
- sosyal sigorta ve güvenlik sistemi üzerindeki korumacılığından

vazgeçmektedir (Minibaş, 2001-1).

Bu noktada Türkiye benzeri ülkelerin sürdürülebilir kalkınma tanımı doğrultusundaki konumları özel bir önem kazanmaktadır. Özellikle de küresel sermaye nezdinde önümüzdeki 10-15 yıllık süreçte "yatırım yapılabilir ülke statüsü" kazanmış olanlar için ! Ne var ki, Türkiye örneğinde olduğu gibi, devletin kamu iktisadi kuruluşları kanalıyla bir yandan düşük fiyatlı girdi yaratarak ulusal sermaye birikim sürecini hızlandırdığı; diğer yandan da temel mal üretimiyle gelir dağılımını düzenlediği ülkelerde gerek halk gerekse devletin kendisi ulus devletinin değişen tanımına adapte olmakta zorlanmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınmanın Önündeki Sorunlar

1. Küreselleşme doğrultusunda sermayenin yeniden yapılanması :

Küreselleşmenin doğal sonucu olarak uluslararası rekabetin koşulları da değişmiş Türkiye gibi ihracatını düşük katma değerli mallar üzerine yapılandırmış ülkelerin rekabet olanakları daralmıştır. GATT'ın yeniden biçimlenen temel ilkelerine göre :

- Ülkeler ulusal sanayilerini dış rekabete karşı korumaları (Yerli Endüstrinin Tarifelerle Korunması) kabul edilmekle birlikte bunun “**düşük düzeydeki gümrük tarifeleriyle yapılması kararlaştırılmış**”, birkaç istisna dışında miktar kısıtlamasına gidilmesi yasaklanmıştır.
- Ülkeler **yerli sanayilerini korumak amacıyla uyguladıkları tarifeleri** (Tarife Taahhütleri) tekrar yükseltmemek üzere **indirmek ve kaldırmak zorundadır**.
- Ülkeler arasında ithal ve/veya ihraç edilen malların tabi olduğu **gümrük tarifelerindeki farklılıklar ortadan kaldırılarak** (En Çok Kayrılan Ülke Kaydı) farklı ülke menşeli arasında ayırımcılık yapılması yasaklanmaktadır.
- İthal edilmiş ürünlerle bunlara eş yerli ürünler arasında ülke içi vergiler ve kuralların uygulanmasında (Ulusal Muamele İlkesi) ayırımcılık yapılması yasaklanmaktadır.

Öte yandan, küreselleşmeyle birlikte uluslararası rekabetin sadece koşulları değil, kurumları da farklılaşmıştır. Artık ulus ötesi şirketler AB, OECD, WTO gibi temel kuruluşları lobiler yoluyla etkilemekte; özelleştirme gibi devletin yeniden yapılanmasına yönelik neo-liberal ekonomik stratejileri zorunluluk şartı olarak koymaktadır. Her ne kadar küreselleşmiş geleceğe dönük bilinmezler ve belirsizlikler çoksa da:

1. Küreselleşmenin zeminini oluşturan uluslararası anlaşmaların yapılmış ve bunlara bağlı “reform”ların da yapılmaya başlamış olması;
2. Kantitatif analiz araçlarının kullanım alanının genişlemesi;
3. Karar mekanizmalarında yeralanların niteliklerinin şeffaflaşması öngöründe bulunmayı yine de kolaylaştırmaktadır.

1. Küçük ve Orta Ölçekli Şirket Ağırlığı :

Bilindiği gibi, ulusötesi sermayenin kar marjlarını koruyabilmesi ve yükseltmesi kaynak maliyetlerinin düşüklüğüyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla, kaynakların en kolay ve en ucuz biçimde yararlanacak politikaları üretmesi doğası gereğidir. Bu noktada şirketlerin ölçek büyüklükleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Kaldı ki büyük ölçekli işletmeler teknolojik yeniliklerden ve çeşitli iş olanaklarından daha fazla yararlanma olanağına sahip olduklarından küçük ve orta ölçeklilerin rekabet şanslarını etkilemektedirler. OECD ülkelerinde yapılan bir araştırmadan çıkan sonuçlara göre küçük ölçekliler (Acs,Z.J.&B.Yeung, 1999):

- ekonomiye yarattığı katma değer düşüktür. Ne var ki, istihdamın büyük kısmını yüklenmekte ve yeni iş olanakları yaratmaktadırlar.
- Düşük sermaye yoğunluğuna karşılık istihdamdaki payları yüksektir.
- Büyük ölçeklilerin aksine durgunluk dönemlerine kolaylıkla uyum yapabilmektedirler.
- Her ne kadar varlıklarını sürdürebilmeleri finansal kaynaklarına, uzmanlık alanlarına ve yöneticiliklerindeki maharete bağlıdır.

Yukarıdaki özelliklerden anlaşılacağı üzere küçük ölçekli işletmeler başta istihdam olmak üzere ekonomik gelişmeye olumlu katkıda bulunmalarına rağmen küreselleşmenin sınırsız rekabet alanı karşısında da öncelikle etkilenmektedirler.

Öte yandan, kaynaklara minimum maliyetle ulaşma çabası beraberinde yolsuzluk ekonomilerini getirmektedir. Yolsuzluklar arttıkça gelişmişlik düzeyi düştüğünden yolsuzluk öncelikle küçük ölçeklileri etkilemektedir. Zira, büyük ölçekliler yolsuzluğu arzedenlere karşı kendilerini uzmanlaşmış bürolar, vergi yasalarını, kararnameleri by-pass yöntemiyle delmeyi beceren uzmanlarla koruyabilmektedir. Ayrıca, ölçek ekonomilerinden ve monopol olanağı doğurduğu için de maliyet düşürücü etki

yapmaktadır. Buna karşılık küçük ölçekliler varlıklarını sürdürebilme kaygısıyla üretime ve verimliliğe katkısına bakmadan ödeme yapmak zorunda kalmaktadırlar (Tanzi, Vito&Davodi, Hamid R.; 2000) . Özetlemek gerekirse, işletme ölçeği ile yolsuzluk arasında negatif bir ilişki vardır. Küçük ölçekliler gerek mali ve politik güç odaklarını etkilme olanaklarının zayıf olması nedeniyle büyük işletmelerden daha fazla yolsuzluklardan zarar görmektedirler.

EBRD (European Bank for Reconstruction and Development) ve Dünya Bankası'nın 20 geçiş ülkesindeki 3000 işletmede yaptığı araştırmaya göre büyük ölçekliler yıllık kazançlarının % 3'ünü rüşvet olarak verirken, bu oran orta ölçeklilerde % 4, küçüklerde % 5'tir. Kısacası rüşvet, vergi matrahı yükseldikçe vergi nispetinin azalması (regressive-tax) gibi işlemektedir. Öte yandan, küçük ölçekliler, yeni kurulanlar ve yeni özelleştirilenler büyüklere göre daha sık rüşvet ödemektedirler. Ödemeler sıklıkça ödeme miktarları da artmaktadır (EBRD, 2000).

3. Kayıt Dışı Ekonominin Varlığı:

Yolsuzluk ekonomisinin kapsadığı alanı belirlemede kullanılan önemli göstergelerden biri de yolsuzluğa konu olan ülkedeki "kayıt dışı ekonomi"nin varlığıdır. Genellikle, ekonomik faaliyetlerin yasal düzenlemelerin dışında kalması şeklinde tanımlanan kayıt dışı ekonomi, yasadışı ekonomik faaliyetleri de kapsamaktadır (Portes, A.-Castells, M.-Benton L.A.;1989). Gelişmişlik düzeyinin yanısıra, ekonomide olduğu kadar siyasi ilişkilerde de şeffaflık ilkesinin geçerliliği de kayıtdışının büyüklüğü üzerinde etkili olmaktadır. Amprik çalışmalar, kayıt dışı ekonominin gelişmekte olan ülkelerde daha çabuk zemin edindiğini ortaya koymaktadır. Bunda, gelişmekte olanların hızlı nüfus artışı ve benzeri yapısal sorunları nedeniyle üretimde emek yoğun teknolojiye dayalı sektörleri tercih etmelerinin payı büyüktür.

Kayıt dışı sektörler varlığı ile yolsuzluk ekonomisi arasında doğrusal bir ilişki vardır. Ekonominin makro dengeleri kayıt dışı sektörlerle dayandıkça, yolsuzluk eğilimleri de beraberinde artmaktadır. Hükümetlerin karşı politikalar oluşturmaması halinde ise, ekonomik yaşamın yanısıra siyasi yaşamın da belirleyicileri arasına girmektedir. Her ne kadar kesin bir rakkam verilemiyorsa da, geçmiş hükümet yetkililerinin verdiği demeçler Türkiye GSMH'sının % 60'nın kayıt dışı olduğunu göstermektedir. Bunda reel sektörde düşük katma değerli sektörlerin ağırlıklı olması kadar vergi yönetim ve denetimindeki aksaklıkların, etkin bir ceza sisteminin bulunmamasının, mevzuattakki karışıklıkların da etkisi büyüktür.

4. İş gücünün niteliği

Küreselleşme aşamasında ortaya çıkan teknolojik gelişme kapitalist sistemin 1960'lı yılların ortasında gündeme gelen birikim sorununa çözüm getirici nitelikte olmuştur (Minibaş, 2002). Sanayi kapitalizm döneminden farklı olarak, bilgi işlem ve iletişim alanında gerçekleşen teknolojik gelişme de 1968 itibariyle para arzı çarpanının reel büyüme nedeniyle hızlanması etkili olmuştur. Bilgi işlem ve iletişim teknolojilerindeki gelişme bir yandan bilgisayar, internet, cep telefonlarıyla sermayenin en yüksek getiriyi sağlayacak alana en çabuk yoldan ulaşmasını sağlamıştır. Öte taraftan da bulaşık makinelerinden enerji santrallerine kadar tüm mal ve hizmetlerin teknolojik girdisini oluşturmuştur.

Ne var ki, teknolojik alandaki bu gelişmelerin uygulanabilmesi kaynak maliyetlerinin düşük, işgücünün teknik ve organizasyon niteliklerinin yüksek olmasını gerektirmektedir. Başka bir deyişle teknolojik gelişmeyle uyumlu işgücünü gerektirmektedir. Oysa, hızlı nüfus artışı içindeki gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyinin düzeyinin buna bağlı olarak da eğitim düzeyinin düşük olması işgücü verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Ne var ki, küresel sürecin temel özelliklerinden biri yüksek verimliliktir. Karların artış hızının artırılabilmesi hızlı teknolojik gelişmeye bağlı olarak verimlilik artışlarına ve kitlesel tüketime bağlıdır ki bu da öncelikle yeni teknolojileri kullanabilen ucuz işgücüne ve onların bu teknolojilerle ürettikleri malların alıcısı olmasına bağlıdır. Bu noktada hızlı nüfus artışı içindeki gelişmekte olan ülkeler uluslar arası ve ötesi sermaye için cazip gözükür.

3. Talebin niteliği :

Küresel sürecin diğer bir özelliği de "kalite"dir. Yani beğeni, zevk ve alışkanlıklar da dahil olmak üzere talebi belirleyen etmenlerin standartlaştırılmasıdır. Dolayısıyla, eskimiş teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferine dayalı yabancı sermaye teorileri tarihe karışmıştır. Şimdi, sermaye geldiği ülkeye en yeni teknolojisiyle gelirken bu teknolojiyi kullanmayı bilen personelini de getirmektedir. Çoklu ve iki taraflı yatırım anlaşmalarında "kilit personel" olarak tanımlanmaktadır (Minibaş, 2001). Gelişmekte olan ülkelerin yeni teknolojilerin üreticisi olacak sermaye birikimine ve insan gücüne sahip olmamaları sürekli alıcı ülke konumunda kalmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle güçlü bir rekabete sahne olmaktadır.

Yeni teknolojilerle üretilen malların tüketicinin yaşam biçimi haline getirilmesi; dolayısıyla pazara süreklilik kazandırılması yüksek dereceli bürokratlar ve medya kuruluşlarının yöneticileri yardımıyla

gerçekleştirilmektedir. Cep telefonu-baz istasyonu, otobüs-otoyol örneklerinde olduğu gibi tamamlayıcı mal ve hizmetlere piyasa yaratmakta ise siyasetçi - yüksek dereceli bürokrat ikilisi devreye girmektedir. Diğer taraftan, başta doğal enerji olmak üzere hammadde ve maden kaynaklarının marjinaline yaklaşılması, güçlü çevre yasaları ya da hükümetlerin milliyetçi politikalar doğrultusunda korumacı önlemleri arttırmaları uluslararası şirketler açısından rüşvet mekanizmasının daha hızlı çalışmasına neden olmaktadır.

Dipnotlar:

OECD (2001:a), Strategies for Sustainable Development-Practical Guidance for Development Cooperation

Minibaş, Türkel ; “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO), İktisadın Dama Taşları, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti, 2001-1

Acs,Z.J.&B.Yeung; Small and Medium-Sized Enterprises in the Global Economy; The University of Michigan Press 1999

Tanzi, Vito&Davodi, Hamid R.; Corruption, Growth, and Public Finances, IMF Working Paper WP/00/182

EBRD ; Ten Years of Transition, London 1999

Gupta, S.&Sharan, R.; “Corruption and Military Spending”,

IMF Working Paper WP/00/23

Portes, A.-Castells, M.-Benton L.A.; The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries, The Johns Hopkins University Press 1989

Minibaş, Türkel ; “Dönemekteki Ülke Türkiye”, İktisat Dergisi, S.429, Eylül 2002

Minibaş, Türkel ; “Küreselleşme, Evrensel Değerler ve Ulusal Egemenlik”, Türkiye Barolar Birliği “Uluslararası Anayasa Kurultayı”, Türkiye Barolar Birliği 2001